परिच्छेद १०

सन् २०२४ को मानव अधिकार अवस्थाबारे प्रदेश सरकारहरूको धारणा

सङ्घीयता कार्यान्वयनका सवालमा आफ्नो सीमित स्रोत साधनका बाबजुद प्रदेश सरकारले नीतिगत, कानुनी र शासकीय सुधार तथा विकास निर्माणका क्षेत्रहरूमा उल्लेखनीय कार्यहरू गरेका छन्।

हिक्मत कार्की
माननीय मुख्यमन्त्री, कोशी प्रदेश

मधेश प्रदेश सरकार प्रादेशिक संरचनालाई स्वायत्त र स्वशासनयुक्त बनाउनुपर्ने पक्षमा छ। यसका लागि संवैधानिक तथा कानुनी रूपमा प्रदेश सरकारलाई अधिकार सम्पन्न तुल्याउनै पर्छ।

सतिश कुमार सिंह
माननीय मुख्यमन्त्री, मधेश प्रदेश

प्रदेशभित्र जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्दै मौलिक हक र राज्यका निर्देशक सिद्धान्त एवम् नीतिहरू कार्यान्वयनका लागि विषयगत कानुन निर्माण र कार्यक्रम निर्धारणमा प्राथमिकता प्रदान गर्दै आएको छ।

बहादुर सिंह लामा
माननीय मुख्यमन्त्री, बागमती प्रदेश

नेपालको संविधानले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई मानव अधिकार संरक्षण, संवर्द्धन र परिपूर्तिको दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ।

सुरेन्द्रराज पाण्डे
माननीय मुख्यमन्त्री, गण्डकी प्रदेश

सङ्घीयता कार्यान्वयनमा प्रदेश नयाँ संरचना हो। प्रदेश स्थापना भएपछि नागरिकका आवश्यकता पूरा गर्न प्रदेश सरकारले आफ्नो भूमिका बढाएको छ।

चेतनारायण आचार्य
माननीय मुख्यमन्त्री, लुम्बिनी प्रदेश

नयाँ संविधान जारी भई मुलुक सङ्घीय ढाँचामा प्रवेश गरेको एक दशक पुग्न लागेको छ। तथापि हामी सङ्घीयताको नयाँ अभ्यासमा छौं। सङ्घीय संरचनाको सफल कार्यान्वयन भनेको अधिकारको समुचित प्रयोग हो।

यामलाल कडेल
माननीय मुख्यमन्त्री, कर्णाली प्रदेश

मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि विगतदेखि गर्दै आएका कार्यहरूलाई प्रदेश सरकारले निरन्तरता दिँदै मानव अधिकारसँग सम्बन्धित थुप्रै कानुनहरू निर्माण गरिएको छ।

कमलबहादुर शाह
माननीय मुख्यमन्त्री, सुदूरपश्चिम प्रदेश

कोशी प्रदेश

नेपालमा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि अनौपचारिक सेवा केन्द्र (इन्सेक) को भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ। यसले अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र नागरिकका मौलिक अधिकारहरू स्थापित गर्ने प्रक्रियामा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको छ।

नागरिकका अधिकारहरूलाई स्थापित गर्दै शासन व्यवस्थामा नागरिकको सहभागितालाई अभिवृद्धि गर्न नेपालले सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थालाई अङ्गीकार गरेको छ। २०७२ साल असोज ३ गते नेपालको संविधान जारी भएपश्चात जनताका अधिकारहरूलाई सुनिश्चित गर्दै दीर्घकालीन विकास र समृद्धिको दिशामा नेपालले आफ्नो गन्तव्य अगाडि बढाएको छ। २०७४ सालको आम निर्वाचन सम्पन्न भएसँगै हामी संविधान कार्यान्वयनको चरणमा प्रवेश गऱ्यौं। अहिले संविधान जारी भएको १० औं तथा सङ्घीयता कार्यान्वयनको सातौं वर्षमा छौं। यस अवधिमा सङ्घीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूका माध्यमबाट मुलुकलाई समृद्धितर्फ अगाडि बढाउन योजनाबद्ध र परिणाममुखी कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको चरणमा हामी रहेका छौं। संविधानमा उल्लेख गरिएका तीनै तहका सरकारका अधिकार र कार्यक्षेत्र अनुरूप कानुन निर्माण र संरचनाहरू विस्तार गर्दै जनस्तरमा गुणस्तरीय सार्वजनिक सेवा प्रवाह गरी हामीले तय गरेका कार्यक्रम र योजनाहरूबाट अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्न सकिन्छ।

संविधान कार्यान्वयन गर्न तीन तहकै सरकारहरूको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका आवश्यक हुन्छ। सङ्घीयता कार्यान्वयनका सवालमा आफ्नो सीमित स्रोतसाधनका बाबजुद प्रदेश सरकारले नीतिगत, कानुनी र शासकीय सुधार तथा विकास निर्माणका क्षेत्रहरूमा उल्लेखनीय कार्यहरू गरेका छन्। खर्चमा मितव्ययिता अपनाउँदै समयमा नै योजनाहरू सम्पन्न गर्ने तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो र गुणस्तरीय बनाउन प्रदेश सरकारले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरेका छन्। संविधानको सफल तथा पूर्ण कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति तथा कानूनहरूको निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वनसँगै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबीच सहकार्य र समन्वय अभिवृद्धि गर्न अत्यन्तै जरुरी हुन्छ।

कोशी प्रदेश सरकारले मानव अधिकार संरक्षणका लागि विभिन्न कानुन निर्माण गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ। प्रदेश सरकारले निर्माण गरेका घरेलु हिंसासम्बन्धी ऐन, २०७५, जनस्वास्थ्य ऐन, २०७७, बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७७, विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७५ लगायत ऐनहरू हाल कार्यान्वयनमा रहेका छन्। साथै सन् २०३० सम्म कोशी प्रदेशलाई बालविवाहमुक्त प्रदेश बनाउने अभियान सञ्चालनमा रहेको छ।

मानव अधिकार संरक्षण, संवर्द्धन र प्रवर्द्धनका लागि कोशी प्रदेश सरकार प्रतिवद्ध छ। बाल अधिकार सुरक्षाका लागि नि:शुल्क चिकित्सकीय सेवा, हिंसा पीडित महिलाहरूलाई कानुनी सहायता, अपाङ्गता, ज्येष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा अल्पसङ्ख्यक समुदायहरूको अधिकार संरक्षणका लागि प्रदेश सरकारले विविध कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौं राष्ट्रिय कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेका १७ ओटा विषयप्रति कोशी प्रदेश सरकार विशेष संवेदनशील र सजग छ। साथै, मानव अधिकारको प्रत्याभूतिका लागि मानव अधिकारको संरक्षणको क्षेत्रमा काम गर्ने इन्सेक लगायतका संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्न प्रदेश सरकार हरदम तत्पर छ। प्रदेश सरकारको सामाजिक विकास मन्त्रालयमार्फत विभिन्न सङ्घसंस्था, निकाय तथा स्थानीय तहहरूसँगको सहकार्यमा पिछडिएको समुदायका भाषा, धर्म र संस्कृति संरक्षण एवम् फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरूको सशक्तीकरणका लागि विभिन्न कार्यहरू भइरहेका छन्।

सङ्घीयता कार्यान्वयनको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न प्रदेश सरकारले विज्ञहरूबाट सुझावहरू लिँदै कानुनहरूको पुनरावलोकन गर्ने तथा क्रमश: कार्यान्वयमा लैजाने कार्यको थालनी गरेको छ। साथै कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र नतिजामुखी विकासका लागि सङ्घीय सरकार र स्थानीय तहहरूसँग संवाद, सहकार्य र समन्वय गर्दै जनतालाई विकास र समृद्धिको मूल प्रवाहमा समाहित गर्न प्रदेश सरकार क्रियाशील रहेको छ। सङ्घीयतालाई बलियो बनाउँदै सबै वर्गका जनताको सहभागिता र अधिकार सुनिश्चित गर्ने तथा विकास र समृद्धिमार्फत संविधानको सफल कार्यान्वयनको लागि हामी दृढ सङ्कल्पित छौं। सङ्घीय संरचनालाई अझ प्रभावकारी र जनमुखी बनाउन हामीले सबै क्षेत्रबाट रचनात्मक र सिर्जनात्मक सहकार्य एवम् सल्लाह सुझावको अपेक्षा राखेका छौं। साथै "स्वच्छ, सुखी र समुन्नत" प्रदेश बनाउने अभियानमा सबैको साथ, सहयोग र पहलकदमी हुनेछ भन्ने विश्वास लिएका छौं।

हिक्मतकुमार कार्की
माननीय मुख्यमन्त्री

मधेश प्रदेश

मधेश प्रदेश सरकार मानव अधिकारको वैश्विक मान्यता र तिनको पालना गर्ने उच्चतम अभ्यासप्रति प्रतिबद्ध रहँदै आएको छ। मानव अधिकारको अभिवृद्धि र पालना हुँदा नागरिकका राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अधिकार सुनिश्चित हुन्छ भन्ने कुरामा मतैक्य छैन।

व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र गरिमासँग सम्बन्धित अधिकारका लागि थुप्रै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको नेपाल पक्ष राष्ट्र हो। संविधानले पनि मौलिक हकका रूपमा मानव अधिकारसँग जोडिएका विषयलाई प्रत्याभूत गरेको छ। देशको मूल कानुन र अन्य कानुनबाट संरक्षित मानव अधिकारका सबाललाई प्रष्ट ढङ्गले सम्बोधन गरी सार्थक परिणाम प्राप्त गर्ने मार्ग निर्धारण गर्नु राज्यको कर्तव्य पनि हो। प्रादेशिक सरकारहरू त्यस्तो दायित्व निर्वाहबाट विमुख हुन सक्दैनन्। वर्षौंदेखि उत्पीडन, उपेक्षा, बहिष्करण र विभेदको शिकार रहँदै आएको मधेशको सन्दर्भमा मानव अधिकारको पालना, संरक्षण र संवर्द्धन सदैव संवेदनशील एवम् गम्भीर सन्दर्भका रूपमा विद्यमान छ।

मधेशप्रति परम्परागत शासकीय दृष्टिकोण र व्यवहारका कारण उत्पन्न जनविद्रोहहरूबाट स्थापित अधिकारका अपेक्षा र आवश्यकताबाट पनि मानव अधिकारको आयाम बृहत् भएको छ। जसलाई राजनीतिक परिवर्तन, नीतिगत बदलाव र कानुनमा भएका संशोधनहरूबाट सम्बोधन गर्ने प्रयत्न भइरहेको छ। तर, ती जम्मै प्रयास पर्याप्त छैनन्। मानव अधिकारको फराकिलो बन्दै गएको अवधारणाअनुसार काम गर्न राज्यका सबै तह र अङ्गले तीव्र, प्रभावी एवम् उचित तरिकाले काम गर्नुपर्ने हुन्छ। कतिपय विषयमा सङ्घीय कानुन अभाव र विद्यमान कानुनमा अस्पस्टता तथा केन्द्रीकृत मानसिकताको उपजबाट राखिएका प्रावधानले गर्दा पनि प्रदेश सरकारसँग मानव अधिकारको परिपालना गराउने संयन्त्र निर्माण तथा तिनलाई क्रियाशील बनाउन कठिनाइ अनुभव गरिएको छ। यद्यपि मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाप्रति प्रदेश सरकारले सुक्ष्म निगरानी गर्दै आएको छ। त्यस्ता घटनामा द्रुत, निष्पक्ष तथा तटस्थ अनुसन्धान, सटिक अभियोजन र सही न्याय निरूपणको पक्षमा प्रदेश सरकारको भूमिका अनुभूतियोग्य छ।

एकातिर राजनीतिक अधिकार प्राप्तीको सबालमा देशका कतिपय भूगोल, वर्ग र समुदाय अझै सन्तुष्ट बन्न सकिरहेका छैनन् अर्कोतिर जडतापूर्ण सामाजिक संरचना, रूढ व्यवहार र अन्धविश्वासका कारण पनि कतिपय सन्दर्भमा देश नै मानव अधिकार उल्लङ्घन हुने चुनौतीबाट गुज्रिरहेको छ। मधेश प्रदेश यसको अपवाद छैन। अझ सामाजिक जीवनमा आएको तीव्र तर, अव्यवस्थित परिवर्तन पनि कतिपय अवस्थामा मानव अधिकार बाधित हुने कारण बनिरहेका छन्। तर, पछिल्लो समयमा उर्ध्वगामी बन्दै गएको नागरिक चेतनाको आलोकमा मानव अधिकारका सबालहरू मुखरित भएका छन्। आफ्ना अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत यो स्थिति सुखदायी छ।

सन्तोष, सुरक्षा र आनन्दपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने मानव अधिकारको अवधारणाले व्यक्तिको जन्मजात गौरव, सम्मान तथा तिनका अविछिन्न अधिकारको स्वीकृति एवम् पालनाप्रति सचेत गराउँछ। र यो सचेतता नै स्वतन्त्रता तथा न्यायको आधार निर्माण गर्छ।

मधेश प्रदेश सरकार प्रादेशिक संरचनालाई स्वायत्त र स्वशासनयुक्त बनाउनुपर्ने पक्षमा छ। यसका लागि संवैधानिक तथा कानुनी रूपमा प्रदेश सरकारलाई अधिकारसम्पन्न तुल्याउनै पर्छ। सङ्घीयतामा सत्ताभ्यासको केन्द्रीकरण पूर्णत:वर्जनायोग्य हुन्छ। अझ यो संस्कार र प्रवृत्तिले लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यतालाई नै अचानोमा राख्ने गर्छ। त्यसैले मधेश प्रदेश सरकार सरकारहरूबीच अर्थपूर्ण समन्वय, सहकार्य सहअस्तित्वको पक्षपोषण गर्दछ।

मानव अधिकारका क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरूले यसको संरक्षण तथा संवर्द्धनमा पुऱ्याउँदै आएको योगदान सराहनीय छ। तर, कहिलेकाहीं मानव अधिकारको एउटा पाटामात्र कज्याएर खास भूगोल र क्षेत्रमा टुटुल्कोमात्र हेर्ने भ्रान्तीसमेत कतिपय सन्दर्भमा यसका रक्षक भएको दावी गर्नेहरूमा देखिन्छ। यो दृष्टिदोष जोखिमपूर्ण छ। मानव अधिकारको कुरा गर्दा दोषीलाई सजायसँगै निर्दोष व्यक्ति दोषी ठहऱ्याउने उपक्रम निषेधित हुनुपर्छ।

मानव अधिकार वर्ष पुस्तक थप तथ्यपरक, अनुसन्धानमूलक र विस्तृत विवरणयुक्त हुँदै जानेमा म विश्वस्त छु।

सतिश कुमार सिंह
माननीय मुख्यमन्त्री

बागमती प्रदेश

प्रत्येक व्यक्तिले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार नै मानव अधिकार हो। यो मानिसको जन्मसँगै नैसर्गिक हकका रूपमा प्राप्त हुने र समयानुकूल अद्यावधिक हुँदै जाने विषय हो। मानव अधिकारका सिद्धान्तहरूलाई अनुसरण गर्दै यसको सम्मान, संरक्षण, संवर्द्धन तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो। नेपालले मानव अधिकारसम्बन्धी दर्जनौँ अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा महासन्धिहरूको अनुमोदन गरी ती महासन्धिहरूको कार्यान्वयनमा जनाएको प्रतिबद्धताहरूलाई व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागु गर्न थालेको छ। नेपालको संविधानको धारा १६ देखि ४८ सम्म ३२ ओटा मानव अधिकारसम्बन्धी अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरिएको छ।

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को २०७७ असोज २६ गतेको बैठकबाट स्वीकृत मानव अधिकार सम्बन्धी पाँचौ राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७७/७८ देखि २०८१/८२) कार्यान्वयनको हामी अन्तिम वर्षमा छौँ। उक्त कार्ययोजना कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा तहगत समन्वय समितिको व्यवस्था गरिएको छ। जिल्लास्तरका सरकारी निकाय एवम् स्थानीय तहबाट कार्ययोजनाको कार्यान्वयनको क्रममा समन्वय र सहजीकरण गर्ने तथा समग्र प्रदेशमा मानव अधिकारको अवस्था विश्लेषण गरी त्यसमा आवश्यक सहजीकरण र सवलिकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रदेश समन्वय समितिले निर्वाह गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

बागमती प्रदेश सरकारले मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौँ राष्ट्रिय कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्य अनुसारको सूचकलाई टेवा पुग्ने केही नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था गरेको छ। उदाहरणका लागि प्रदेश बालबालिकासम्बन्धी नीति, २०८०, मानव बेचबिखन ओसारपसार विरुद्धको संरक्षण नीति, २०८०, सीपमूलक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७९, ज्यान जोखिममा परेका गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूका लागि निः शुल्क हवाइ उद्धारसम्बन्धी कार्यविधि, २०८०, जनचेतनामूलक प्रचार सामग्री निर्माण, प्रसारण तथा वितरण कार्यविधि, २०८० लाई लिन सकिन्छ। साथै, बागमती प्रदेश सरकारले प्रदेशभित्र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्दै मौलिक हक र राज्यका निर्देशक सिद्धान्त एवम् नीतिहरू कार्यान्वयनका लागि विषयगत कानुन निर्माण र कार्यक्रम निर्धारणमा प्राथमिकता प्रदान गर्दै आएको छ।

हाल बागमती प्रदेश सरकारले एक घर एक धारा, पूर्ण सरसफाइ हाम्रो अभिभारा अभियान, चेपाङ, बनकरिया, माझी, बोटे एकीकृत बस्ती तथा आवास कार्यक्रम, खर्कको छाना मुक्ति बागमती प्रदेश कार्यक्रम, गरिब तथा विपन्न जनतालाई आवास कार्यक्रम, सबै बालबालिकाको लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा कार्यक्रम, चेपाङ चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रम, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक समुदायका लागि सशक्तिकरण कार्यक्रम, प्रदेशमा पूर्वाधार विकासका लागि प्रदेश सडक यातायात गुरूयोजना लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ। यी कार्यक्रमहरूबाट मानव अधिकार संरक्षण र संवर्द्धनमा विशेष सहयोग पुगेको छ। यसरी बागमती प्रदेशले हरेक नीति तथा कार्यक्रममा मानव अधिकारलाई केन्द्रविन्दुमा राखी कार्यसम्पादन गरिरहेको र यसबाट क्रमशः सम्मुनत प्रदेश निर्माणतर्फ बागमती प्रदेश सरकार अग्रसर भइरहेको छ। यसक्रममा आइपरेका चुनौतीहरू र तिनको समाधान गर्न बागमती प्रदेश सरकार सक्षम रहेको जानकारी गराउन चाहन्छु।

बहादुर सिंह लामा
माननीय मुख्यमन्त्री

गण्डकी प्रदेश

मानव अधिकारको सम्मान, रक्षा र प्रवर्द्धनका लागि गण्डकी प्रदेश सरकार सँधै प्रतिबद्ध रहेको छ। मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्ने कानुनी र संरचनागत सुधारका लागि सरकार कटिबद्ध छ। सुशासन, पारदर्शिता, नागरिक सहभागिता र समावेशी नीति निर्माणतर्फ गण्डकी प्रदेश सरकार प्रयत्नशील छ।

नेपालको संविधानले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई मानव अधिकार संरक्षण, संवर्द्धन र परिपूर्तिको दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। कतिपय सन्दर्भमा प्रदेश सरकारलाई अधिकार प्रत्यायोजन नहुँदा सङ्घीयताको मर्म र भावना अनुसार योजना कार्यान्वयनमा समस्या सिर्जना भएको

छ। संविधानमा उल्लेख भएका हक अधिकार, कानून निर्माण र कार्यान्वयनमा तीनै तहका सरकार दृढ हुने हो भने हरेक नागरिकलाई मानवअधिकारको प्रत्याभूति दिलाउन सहज हुनेछ।

सङ्घीयतापछिको नयाँ संरचना अनुसार प्रदेश सरकारले नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्दै आएको छ। आम नागरिकले महसुस गर्ने गरी नजिकबाट सहज सेवाको अनुभव गर्नु गराउन प्रदेश सरकारको दायित्व हो। यसका लागि प्रदेश सरकार आफैंले पनि कानुन निर्माण गरी नागरिकलाई सरल, सहज सेवा प्रवाह गर्न प्रयत्नशील छ। सङ्घीय कानुन नबन्दा कतिपय बनाइएका कानुन कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारलाई समस्या परेको छ। जसका कारण कानुनी, प्रशासनिक, सामाजिक तथा आर्थिक पक्षसँग जोडिएका मानव अधिकारका चुनौतीको समाधानमा जटिलता सृजना भएको छ।

आफ्ना नीति कार्यक्रम र बजेट मार्फत मानव अधिकारका गतिविधिलाई आम नागरिकसम्म पुऱ्याउन यस क्षेत्रमा काम गर्ने विभिन्न सरोकारवाला सङ्घ संस्थाको सहकार्यमा गण्डकी प्रदेश सरकारले विभिन्न कार्यक्रम गर्दै आएको छ। मानवअधिकारको रक्षा र न्याय निरूपणमा सहजीकरणका लागि स्थानीय तहसँगको समन्वयमा गण्डकी प्रदेश सरकारले सबैजसो स्थानीय तहमा यस वर्षदेखि कानुनी सहजकर्ताको व्यवस्था गरेको छ।

मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौँ राष्ट्रिय कार्ययोजनाले औँल्याएका विषयलाई गण्डकी प्रदेश सरकारको दोस्रो पञ्चवर्षीय योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) मा समावेश गरिएको छ। हरेक वर्ष नीति कार्यक्रम र बजेटमा गण्डकी प्रदेश सरकारले मानव अधिकार प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न कार्यक्रम समावेश गर्दै आएको छ। आगामी दिनमा पनि यस्ता कार्यक्रमले निरन्तरता पाउने नै छन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला तथा बाल अधिकार, श्रमिक अधिकार र अन्य संवेदनशील समूहका हक अधिकारलाई सशक्त बनाउन सरकार प्रयत्नशील छ। न्यायको सहज, समान पहुँच, आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारको सुदृढीकरण, मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटना न्यूनीकरणका विषय हाम्रो लागि अहिले पनि चुनौतीपूर्ण छ। यी चुनौतीको सामना गर्न गण्डकी प्रदेश सरकार नागरिक समाज, अधिकारकर्मी तथा अन्य सबै सरोकारावालाहरूसँग सहकार्य गर्न तयार छ।

संविधान प्रदत्त अधिकार र कर्तव्यको पालनाका लागि राज्यका निकायहरूको भूमिका मात्र पर्याप्त हुँदैन। नागरिक समाज, मानव अधिकारकर्मी, विभिन्न सङ्घ संस्था र विभिन्न सरोकारावाला सबैको सहकार्यले मात्र मानव अधिकारलाई व्यवहारिक रूपमा सार्थक बनाउन सकिन्छ।

हाम्रो देशले मानवअधिकारसम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको पक्ष राष्ट्रसमेत भएकाले मानव अधिकारको सवालमा राज्यको निकाय अझै बढी संवेदनशील र जिम्मेवार हुनुपर्छ।

अन्त्यमा, वर्ष पुस्तक प्रकाशन गरी मानव अधिकारको सवाललाई उजागर गर्न अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)ले खेल्दै आएको भूमिकाको प्रशंसा गर्न चाहन्छु। मानव अधिकारको रक्षा र संवर्द्धनका सवालमा गण्डकी प्रदेश सरकार सधैँ प्रतिवद्ध छ।

सुरेन्द्रराज पाण्डे
माननीय मुख्यमन्त्री

लुम्बिनी प्रदेश

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) ले नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक-२०२५ प्रकाशन गर्न थालेको खबर थाहा पाउँदा खुसी भएको छु। यस पुस्तकमार्फत मानव अधिकारको क्षेत्रमा नेपालमा भएका राम्रा अभ्यास तथा कहीँ कतै उल्लङ्घन एवम् ज्यादतीका घटनाहरूलाई तथ्य तथ्याङ्कमार्फत बाहिर ल्याउने प्रयत्न गरेकोमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। दस्तावेजीकरणले आगामी वर्षका मानव अधिकारको रक्षा प्रत्याभूति र सुदृढीकरणको क्षेत्रमा नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न समेत घटाउने भएकाले प्रकाशनको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु।

राज्यको पुनर्संरचना पश्चात् संविधानको कार्यान्वयनसँगै तीन तहका सरकारले आफ्ना कामहरूलाई अघि बढाइरहेका छन्। संविधानले दिएको अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्दै सरकारले आफ्ना भूमिका बढाइरहेका छन्। सरकारको ध्यान मानिसको जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादासँग जोडिएका विषयमा केन्द्रित छ। जुन विषय मानव अधिकारको प्रमुख सवालभित्र पर्दछन्। लुम्बिनी प्रदेश सरकारले मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्न आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमलाई सोही अनुसार प्राथमिकतामा राख्दै आएको छ। नागरिकको मौलिक हकसँग

जोडिएका विषयलाई कार्यान्वयन गर्न नागरिकको जीवनसँग प्रत्यक्ष जोडिएका सवाल (जस्तै: शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, खाद्य अधिकार, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता) लाई टेकेर कार्यक्रम केन्द्रित गरेका छौँ।

नागरिकलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्य अधिकारको प्रत्याभूति हुने गरी सरकारले काम बढाएको छ। प्रदेशका नागरिकलाई उपचार नपाएर पर्ने अवस्था आउन नदिन मुख्य गरी दीर्घरोगहरू क्यान्सर, मिर्गौला प्रत्यारोपण, मुटुको भल्व फेर्न विरामीको उपचारका लागि दुई लाखसम्म उपचार खर्च उपलब्ध गराउँदै आएका छौँ भने विशेषगरी थारु समुदायमा देखिएको सिकेलसेल एनिमियाको उपचार, द्वन्द्वपीडितलाई मातहतका अस्पतालबाट जनरल सेवा निःशुल्क, पैसाकै कारण पढ्न समस्या आउन नदिन छात्रवृत्ति, विद्यालयलाई प्रविधिमैत्री बनाउनेजस्ता कार्यक्रम तय भएका छन्। त्यसैगरी खाद्य अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न नियमित बजार अनुगमन, उपभोग्य वस्तुको परीक्षणदेखि शुद्ध र गुणस्तरीय खाद्य वस्तु उत्पादनका लागि अर्ग्यानिक कृषि उत्पादका लागि अनुदान र किसानहरूलाई पुरस्कृत गर्ने जस्ता कार्यक्रम भइरहेका छन्।

यस्ता समस्या सरकारसम्म आइपुगून् भनेर प्रदेशअन्तर्गतका कार्यालयमा नागरिकका गुनासा सुन्न गुनासो पेटिका राख्ने काम पनि भइरहेका छन्। समग्रमा शिक्षातर्फ प्राविधिक शिक्षामा प्रदेश सरकारले ध्यान दिएको छ भने प्राविधिक विश्वविद्यालय सञ्चालन गरेर यसमा काम थालिसकेको छ। विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार सुधारदेखि शैक्षिक गुणस्तर बढाउन ध्यान दिएका छौँ। नागरिकहरूलाई सेवा दिन विशेषज्ञ उपचारको सुनिश्चितता प्रदेश सरकारले गरेको छ। प्रादेशिक अस्पतालहरूबाट सेवा प्रवाह भइरहेका छन्। बुटवलमा देशकै ठूलो अस्पताल बनाउने काम सुरु भएको छ भने खाद्य अधिकार सुनिश्चितताका लागि उत्पादन बढाउने गरी कृषि सिँचाइको क्षेत्रमा लगानी भइरहेको छ। नागरिकलाई अनुभूति हुने गरी हामीले काम गरिरहेका छौँ।

प्रदेश सरकारले प्रदेश निजामती सेवालाई समावेशी बनाएको छ। प्रदेश निजामती सेवालाई समावेशी बनाउन खुला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति हुने पदमध्ये ४९ प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानेर उम्मेदवार बीचमा मात्र छट्टाछट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। प्रदेशमा बसोवास गर्ने आदिवासी जनजाति, थारु, मुस्लिमदेखि लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकसम्मको समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिएको छ। अब लोकसेवा आयोगले यो ऐनको आधारमा विज्ञापन खोलेर पदपूर्तिको प्रक्रिया अघि बढाउनेछ। यसबाट सीमान्तकृत वर्गको अधिकार संरक्षणमा प्रदेश सरकारले गरेको प्रतिबद्धता स्पष्ट हुन्छ।

सङ्घीयता कार्यान्वयनमा प्रदेश नयाँ संरचना हो। प्रदेश स्थापना भएपछि नागरिकका आवश्यकता पूरा गर्न प्रदेश सरकारले आफ्नो भूमिका बढाएको छ। सभामार्फत कानुन निर्माण गर्ने र सरकारबाट त्यसलाई कार्यान्वयन भइरहेको छ। संविधानमा उल्लेख भएका एकल र साझा अधिकारका सूचीलाई कार्यान्वयन गर्न अझै केही कानुनी जटिलता छन्। तर, प्रदेश सरकारले ती जटिलतालाई फुकाउँदै सङ्घीयता र प्रदेशको औचित्य पुष्टि गर्न कार्य सम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउँदै लगेका छौँ।

अन्त्यमा, मानव अधिकारको रक्षा, मौलिक हकको प्रत्याभूति र मानव अधिकारसँग जोडिएका सम्पूर्ण पक्षलाई कार्यान्वयन गर्न प्रदेश सरकार दृढ र स्पष्ट रहेको समेत यसैमार्फत जानकारी गराउँदछु।

चेतनारायण आयार्य
माननीय मुख्यमन्त्री, लुम्बिनी प्रदेश

कर्णाली प्रदेश

कर्णाली प्रदेश नेपालको सबैभन्दा ठूलो भूगोल भएको प्रदेश हो। यो प्रदेश प्राकृतिक, साँस्कृतिक र ऐतिहासिक रूपमा अत्यन्त धनी छ। सबैभन्दा ठूलो र प्राकृतिक रूपमा मनोरम रारा ताल, अग्लो ठाउँमा अवस्थित शे–फोक्सण्डो ताल, हिन्दु धर्मालम्बीहरूको प्रमुख तीर्थस्थलका रूपमा रहेको कैलाश मानसरोवर अवलोकन गर्ने लिमिलाप्चा क्षेत्र जस्ता धार्मिक क्षेत्र यसै प्रदेशमा पर्दछन्। कर्णाली प्रदेशको सिंजा क्षेत्रलाई नेपाली भाषा साहित्यको उद्गमस्थल मानिन्छ। अपार जलस्रोत भएकाले जलविद्युतको प्रचुर सम्भावना छ। भौगोलिक रूपमा विकट भएकाले दुर्गम र आर्थिक रूपमा कमजोर ग्रामीण बस्तीहरू धेरै छन्। यहाँका नागरिकको आधारभूत अधिकारको स्थिति संविधानद्वारा सुनिश्चित गरिएका मौलिक अधिकारको तुलनामा अझै कमजोर रहेको पाइन्छ।

नेपालको संविधानले नेपाली जनतालाई न्याय, समानता, राजनीतिक स्वतन्त्रता र सम्मानका

साथ बाँच्न पाउने मौलिक अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ। मुलुकमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था स्थापना भएपछि राज्य सञ्चालनको दायित्व सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तीन तहका सरकारबीच सहकार्य, सहअस्तित्व र समन्वयवाट हुनेछ भनेर भनिएको छ। नेपालको संविधान र कानुनले दिएको स्वतन्त्रता र मौलिक अधिकारले कर्णाली प्रदेशका नागरिकलाई पनि राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, पर्यावरणीयसहित सबै क्षेत्रमा स्वतन्त्र रूपमा योगदान गर्ने अवसर प्रदान गरेको छ। यति हुँदाहुँदै पनि कर्णाली प्रदेशको भूगोल जटिल छ। भूगोलको जटिलताले यहाँका नागरिकको मानव अधिकारको पहुँचलाई खुम्च्याएको छ। गरिबी र स्रोत साधनको अभावका कारण संविधानद्वारा प्रत्याभूत अधिकारको पूर्ण कार्यान्वयन चुनौतीपूर्ण रहेको छ। तथापि कर्णाली प्रदेश सरकारले संविधानमा व्यवस्था गरिएका मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गर्दै यस क्षेत्रका जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न सामाजिक न्याय सहितको विकास, सुशासन, 'समृद्ध कर्णाली सुखारी कर्णालीवासी'को दीर्घकालीन सोच र 'सुखी नेपाली समृद्ध नेपाल' को राष्ट्रिय आकाङ्क्षा समेत पूरा गर्न नेपालको संविधान, प्रदेश सरकारले प्रस्तुत गरेको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटलाई मार्गदर्शन मानेर कार्य सम्पादन गरिरहेको छ।

गत वर्ष कर्णाली प्रदेशको जाजरकोट केन्द्रबिन्दु भएर विनाशकारी भूकम्प गयो। भूकम्पले जाजरकोटसहित रुकुमपश्चिम र सल्यानमा जनधनको क्षति गरेको थियो। प्राकृतिक विपत्को समयमा सरकारको उपस्थिति र सक्रियतालाई आत्मसात गर्दै सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमार्फत भूकम्प लगायतका विपत्को पुर्वतयारी, खोज, उद्धार, उपचार, राहत, पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनामा प्रदेश सरकारको भुमिकालाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लगिएको छ। भूकम्पबाट क्षति भएका विद्यालय भवन र स्वास्थ्य संस्थाहरूको पुर्ननिर्माणको काम शुरु भएको छ। विभिन्न दातृ संस्थाहरूसँग मिलेर प्रभावित क्षेत्रका नागरिकका लागि काम पछिको नगद, सुत्केरी पोषण, बालबालिकाको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइका क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा छन्। प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमबाट नागरिकलाई सुरक्षित गर्न कर्णाली प्रदेशमा स्थायी बसोबास भएका र सेवारत सबैको विपत् दुर्घटना बीमा गरिएको छ। पिछडिएका क्षेत्र र न्यून आय भएका जनताका लागि विपत् घर सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत घर बीमाको काम सञ्चालनमा ल्याउने तयारी भइरहेको छ।

दलित तथा विपन्न समुदायको बसोबासको लागि विपन्नको घर र जनता आवास कार्यक्रम अर्न्तगत आवास निर्माणका कामहरू भएका छन्। दलित तथा सीमान्तकृतहरूको आयआर्जन तथा सशक्तिकरणको लागि सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरू विभिन्न जिल्लास्तरमा सञ्चालनमा छन्। त्यस्तै मुख्यमन्त्री रोजगार कार्यक्रममार्फत रोजगारी सृजना गरि युवाहरूलाई विभिन्न अवसर उपलब्ध गराउन प्रदेशका सबै वडामा कार्यक्रम लागु गरिएको छ।

भौगोलिक कठिनाइका कारण सबै स्थानहरूमा सडक यातायात पुगेको छैन। यसको प्रत्यक्ष प्रभाव शिक्षा, स्वास्थ्य र अन्य सेवाहरूको पहुँचको अवस्था सन्तोषजनक छैन। तथापि प्रदेश सरकारले सबै वडा तथा बस्तीहरूमा सडक यातायातको पहुँच विस्तारका लागि काम गरिरहेको छ। विकासको मेरुदण्डको रूपमा रहेका सडक पूर्वाधारलाई व्यवस्थित, दिगो र सुरक्षित बनाउन प्रादेशिक सडक गुरुयोजना निर्माणको अन्तिम तयारीको अवस्था छ।

कर्णालीवासीको स्वास्थ्य सेवाको पहुँचलाई एकीकृत, सरलसुलभ, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउँदै लगिएको छ भने प्रदेश र जिल्ला अस्पतालहरूमा ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि क्रमशः छुट्टै वार्डको व्यवस्था मिलाउने कामहरू भएको छ। यस वर्षदेखि मुटु, मृगौला प्रत्यारोपण, क्यान्सर, स्पाइनल इन्जुरी र हेडइन्जुरीका बिरामीलाई शल्यक्रिया गरेपछि एकमुष्ठ एक लाख रुपियाँ उपचार खर्च प्रदान गर्ने व्यवस्था गरी नागरिकको बाँच्न पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गरिएको छ। त्यस्तै महिला सशक्तिकरण, बालिकाहरूमाथिको विभेद अन्त्य गरी हानिकारक सामाजिक अभ्यास रोक्ने, बालविवाह, छाउपडी र छुवाछूतमुक्त जस्ता सामाजिक विकृतिलाई उन्मूलन गर्न सशक्तिकरण कार्यक्रमलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिएको छ। जसले गर्दा सामाजिक कुरीतिको अन्त्यमा सहयोगी भूमिका निर्वाह भएको छ।

नेपाल सरकारले अघि सारेको मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयनको लागि प्रमुख सचिवको संयोजकत्वमा प्रदेश स्तरीय समिति गठन भएको छ। उक्त समितिले आफनो क्षेत्राधिकार र कार्यादेश अनुसार पालिका तहसम्म समिति निर्माण गर्न उत्प्रेरित र सहजीकरणको काम गरिरहेको छ।

नयाँ संविधान जारी भई मुलुक सङ्घीय ढाँचामा प्रवेश गरेको एक दशक पुग्न लागेको छ। तथापि हामी सङ्घीयताको नयाँ अभ्यासमा छौं। सङ्घीय संरचनाको सफल कार्यान्वयन भनेको अधिकारको समुचित प्रयोग हो। सङ्घीयताको मर्म अनुसार कतिपय कानुनहरू अझै बन्न सकेका छैनन्। संविधानत: कतिपय कानुन नबन्दा प्रदेश र स्थानीय तहले प्रयोग गर्ने अधिकार अझै सङ्घमै रही आएको अवस्था छ। जसकाकारण कतिपय सेवाप्रवाहलाई सहज बनाउन सकिएको छैन। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारबीच सहकार्य, सहअस्तित्व र समन्वयबाट मात्र सङ्घीयताको सफल कार्यान्वयन सम्भव छ। त्यसका लागि संविधानमा उल्लेखित अधिकारलाई यथोचित रूपमा प्रयोग गर्ने कानुनी वातावरणको सृजना हुनु नितान्त जरुरी पर्दछ।

यामलाल कडेल
माननीय मुख्यमन्त्री

सुदूरपश्चिम प्रदेश

नेपालको संविधान २०७२ जारी भएपछि नेपालले गणतन्त्रात्मक शासकीय व्यवस्था अवलम्बन गरिरहेको छ। यस परिप्रेक्ष्यमा विगत आठ वर्षदेखि सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारले संविधानले प्रदान गरेको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर सुदूरपश्चिम प्रदेशको विकास, समृद्धि, सुशासन लगायतका कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ। संविधानले मार्गदर्शन गरेबमोजिम गरिबी निवारण, रोजगारी सृजना, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका अधिकारहरू नागरिकका अधारभूत अधिकारका विषय भएकोले यी अधिकारहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र परिपूर्तिका लागि प्रदेश सरकारले नीति तथा योजनाहरू निर्माण गरेर कार्यान्वयन गर्दै आएको छ।

मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि विगतदेखि गर्दै आएका कार्यहरूलाई प्रदेश सरकारले निरन्तरता दिँदै मानव अधिकारसँग सम्बन्धित शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद तथा सामाजिक क्षेत्रका थुप्रै कानुनहरू निर्माण गरिएको छ। मानव अधिकारसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कानुनहरू सुदूरपश्चिम प्रदेश जनस्वास्थ्य ऐन-२०७६, सुदूरपश्चिम प्रदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन-२०७७, दलित सशक्तिकरण ऐन, २०७८, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिता नीतिहरू जस्तै छाउगोठ उन्मूलन नीति, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण कार्यविधि, अपाङ्गता नीति, बालबालिका नीति र श्रम तथा रोजगार नीति लगायतका नीतिहरू निर्माण गरी कार्यान्वयनको चरणमा रहेका छन्। मुख्य गरेर मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौं राष्ट्रिय कार्ययोजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न प्रदेशस्तरीय अनुगमन समिति बनाइ कार्यहरू भइरहको छ। र, सुदूरपश्चिम प्रदेशका ८८ ओटै स्थानीय तहमा अनुगमन समितिहरू बनाउने तयारी समेत गरिएको र केही स्थानीय तहमा अनुगमन समिति बनाइ मानव अधिकारसम्बन्धी पाँचौ राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यद्यपि, सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबीच संविधानले परिकल्पना गरेको सहकारिता, समन्वयन र सहअस्तित्वको विषय पेचिलो नै छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच समुधर सम्बन्धबाट मात्रै नागरिकहरूको मानव अधिकारका सवालहरूलाई सहज रूपमा परिपूर्ति गर्न सकिने भएकाले तीनै तहका सरकारहरूबीच संविधानले परिकल्पना गरेको र प्रदान गरेका अधिकारहरूको समुचित प्रयोग र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिएको छ।

सुदूरपश्चिम प्रदेश प्रहरी ऐन, २०७७ जारी भएको भए पनि कार्यान्वयन नहुँदा प्रदेश सरकारले शान्ति सुरक्षाको क्षेत्रमा प्रभावकारी कार्य गर्न र उच्चपदस्थ कर्मचारीहरू सङ्घीय सरकार मातहत हुनुले पनि सङ्घीयता कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ। नेपालका राष्ट्रिय कानुन र नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरूले प्रदान गरेका अधिकारहरू नै मानव अधिकारका विषय भएकाले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा दायित्व हो। प्रदेश सरकार आफ्नो दायित्व पूरा गर्न प्रतिबद्ध रहेको छ।

कमलबहादुर शाह
माननीय मुख्यमन्त्री